

УДК 008

Олександр Шевчук

ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ КУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ: ГОЛОВНІ РИСИ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

У статті аналізуються основні процеси та тенденції, які впливають на творення ідентичності в умовах пограниччя. Досліджується співвідношення регіональної ідентичності та пограниччя, буття ідентичностей в умовах існування кордонів. На прикладі життя М. Гоголя розглядається феномен людини пограниччя, а також пробує встановити ті причини, які зможуть забезпечити розвиток ідентичностей у майбутньому.

Ключові слова: ідентичність, пограниччя, кордон, людина пограниччя, регіоналізм.

Shevchuk O. Identity in a cultural borderland: main features and development opportunities

In this article the author examines the main processes and trends that affect the creation of identity in a borderlands. Consider the ratio of regional identity and the frontier, being identities in the face of borders. By the example of Gogol's life considers the phenomenon of human frontier, and also tries to establish the reasons that will ensure the development of identities in the future.

Key words: identity, frontier, border, frontiersman, regionalism.

Шевчук А. Идентичность в условиях культурного пограничья: основные черты и возможности развития

В данной статье анализируются основные процессы и тенденции, влияющие на создание идентичности в условиях пограничья. Исследуется соотношение региональной идентичности и пограничья, бытие идентичностей в условиях существования границ. На примере жизни Н. Гоголя рассматривается феномен человека пограничья, а также пробует установить те причины, которые смогут обеспечить развитие идентичности в будущем.

Ключевые слова: идентичность, пограничье, граница, человек пограничья, регионализм.

Проблема ідентичності є однією із ключових проблем сьогодення. Усвідомлення приналежності до певної культури, соціального класу,

статті, нації є одними із головних елементів, які беруть участь у творенні системи цінностей кожної людини, «ідентичність стала основною метафорою нашої епохи» [8]. Отже, вона є одним із основних факторів, які творять сучасну культуру.

Науковець Ентоні Сміт у своїй книзі «Національна ідентичність» вирізняє кілька видів ідентичностей та однією з першопочаткових автор визнає класифікацію за територією. Ентоні Сміт зазначає: «Місцева та регіональна ідентичність не менш поширена, надто в доновітні періоди. Локальності та регіональності, здається, властива та сила гуртування, якої здебільшого бракує диференціації за родом. Але зовнішні ознаки часто оманливі. Регіони легко фрагментуються на місцевості, а місцевості можуть легко розкладатись на окремі поселення. Вкрай рідко можна спостерегти могутній і згуртований регіональний рух, як, приміром, у Вандеї під час Французької революції, проте в цьому випадку єдність, певне, зумовлювалася ідеологією не менше, ніж належністю до регіону» [5]. Відчуття приналежності до певної території, регіону є одним із найдавніших і найпотужніших почуттів, адже більшість людей асоціює власний спокій, добробут із землею, на якій народилися.

Певна територія часто має міфологічне та символічне значення для людей. Місце завжди має стосунок до двох найбільших людських прагнень: стремління до руху, мандрів, розвитку, з одного боку, та бажання мати свою власність, спокій і затишок – з іншого. Саме через це володіння власною землею, її оборона неодмінно трактувалася як доблесть та «священний обов'язок». Наявність у власності певної окресленої території ставала гарантією певної легітимності, зрілості та незалежності й повноправності будь-якої спільноти, тож тому територія була не тільки фізичною, але й культурною, духовною цінністю.

Варто зазначити, що простір – не замкнене і статичне поняття, яке залишається незмінним. Зовнішньо простір може бути впродовж дуже великого проміжку часу залишатися незмінним, але це не виключає внутрішньої енергії та внутрішнього, не завжди помітного руху, але він завжди існує. Про це слушно зазначає дослідник Віржиліу Бирледяну: «Виявляється, простір здатен змінювати свою ідентичність й символічні риси, а отже, й володіє потенціалом великої кількості конфігурацій. На фоні локального часу простір уявляється однією з тих «вічних» констант, у створення якої інвестуються діяння, традиції, колективні спогади й очікування. Тому що кордони простору здатні підтримувати образ колективної ідентичності, як і видимість її легітимності, поєднати і мобілізувати людей у загальному проживанні

життя» [2, с. 12]. Проте просторова ідентичність здатна включати в себе й велику кількість інших ідентичностей: на одній і тій самій території можуть проживати представники різних національностей, різних релігій та соціальних верств, які активно взаємодіють між собою, створюючи новий вимір культури.

Найбільш значимим місцем у цьому плані є пограниччя. Як зазначає український дослідник Олексій Сухомлинов: «Контакти між представниками різних національностей, незалежно від типу адміністративно-географічних та соціальних кордонів, створюють культурні простори, розмір яких залежить від інтенсивності контактів. Саме у таких зонах усі процеси значно прискорюються, бо центр не може їх стримувати, пограниччя живе власним життям. Свобода на периферії завжди більша, ніж у центрі. Саме тут формуються майбутні напрямки розвитку культури, зароджуються культурні зв'язки, нові діалекти та мови, ідейні та ідеологічні феномени, що неможливе у середовищі істеблішменту центру. Нагадаємо, що контакти в опосередкованій чи неопосередкованій формах сприяють розвиткові та еволюції» [6, с. 14]. Проте така відкритість та взаємодія можлива лише тоді, коли культури мають спільні риси, схожі культурні цінності.

На Пограниччі може відбуватися певен відхід від регіональної ідентичності задля наближення до іншої культури. Регіональна ідентичність тоді йде на другий план, але не зникає зовсім, оскільки є доволі потужним фактором. За таких умов простір стає місцем створення нових здобутків. Варто зазначити, що об'єктом, який взаємодіє у межах культурного пограниччя, може бути не тільки якась певна територія, а й людина, яка вступає в діалог, співдіє з певною культурою. Прикладом такої особистості може слугувати Микола Гоголь.

Загальновідомо, що у творах цього письменника знаходить своє відображення відразу дві культури: російська та українська. Та й сам він вважав себе приналежним відразу до двох цих культур, до двох цих народностей. Літератор Петро Кралюк зазначає: «Батьки Гоголя були типовими малоросіянами, носіями малоросійської свідомості. Походили з колишніх козаків, які отримали російське дворянство. Ці люди прагнули пристосуватися до умов імперського життя. Для них Російська імперія мала цінність, оскільки гарантувала певну стабільність, давала можливість безбідно існувати. Закономірно, що батьки Гоголя виховували сина в душі імперської лояльності.

...Відомо, що в кімнаті матері письменника поряд із іконами був портрет Катерини II. Тому-то образ цієї імператриці не раз зустрічається в повістях Гоголя... Хоч би як неприємно було це чути «свідо-

мим українцям», але Гоголь не мислив Україну поза межами Імперії» [3]. З іншого боку, Микола Васильович був палким поціновувачем української культури, створював «історію малоросійського народу», в листах до Михайла Максимовича писав «про наш, а не їх Київ», висловлював бажання повернутися на Україну [1]. Про схожу пограничну культурну ідентичність, про можливість існування спільного культурного простору говорить литовський письменник Томас Ванцлоу: «І литовець, і українець, і білорус, і поляк, а може ще й словак чи навіть чех – це східноєвропейські народи, які не надто входять у сферу впливу як німецької, так і російської культури. Кожен з мешканців цього простору питання ідентичності вирішує для себе індивідуально. Хтось може вважати себе східним європейцем, в широкому значенні цього слова, а хтось – бачить себе лише литовцем чи поляком. Проте все ж таки в ширшому плані існує певний спільний знаменник для жителів Східної Європи» [4]. Як бачимо, на пограниччі культур може створюватися окремішній культурний простір, який чітко належить до кількох цивілізаційних моделей, до двох або більше окремих форм ідентичності.

У культурі пограниччя не останнє місце займає явище існування кордону. Кордон можна окреслити як місце найбільш віддалене від центру, а отже, від святого місця для культури (або людини, для якої центр – це дім, домашнє вогнище). Подібне віддалення (не в значенні геометричному, а в значенні ціннісному та емоційному) спричинює наростаюче відчуття непевності та ляку, під час наближення до кордону. Кордон є особливим критичним місцем, за яким починається інший, незрозумілий світ [9, с. 143]. Кшиштоф Чижевський говорить про те, що для позначення кордонів людина часто встановлює лінію, яка належить до сакральної сфери. Порушення таких кордонів рівнозначне святотатству. У «Законах» Платона знаходимо такі сентенції, які промовляє сам Зевс, хранитель кордонів, і якого греки називали *Неркоіос* – огорожа: «Ніхто не може рухати камінь, який відокремлює його власність від власності його сусіда...». Інтерпретуючи цей фрагмент у «Становищі людини», Ганна Арендт підкреслює, що те, що спонукало греків захищати непорушність кордонів, було «не повага до приватної власності, як ми це розуміємо сьогодні, а факт, що без володіння житлом людина не здатна брати участь у справах світу, оскільки вона не має там власного місця». Слов'яни на кордоні насаджували дерева груші, і було загальновідомо, що зрубання цих дерев вважали за лихо. Ми захищали своє місце, свою відокремленість, тобто те, що, за Доменаком, окреслює нас, дає нам змогу брати участь

як суб'єктам у вирішенні світових справ [7]. Існування кордону породжує різні типи ідентичності, два різні типи свідомості на пограниччі, які є захисними механізмами культури.

Ця свідомість (можемо її окреслити як свідомість кордону) ґрунтується на культурній автокреації віддаленої від центру географічної одиниці, оборонної стіни чи оточеної фортеці. Водночас спостерігається специфічний тип авторефлексій, пов'язаних з ситуацією пограниччя, що призводить до ксенофобного та безапеляційного поділу простору на свій і чужий. Істотною складовою цього механізму компенсації та перенесення є ідея політичної та культурної експансії, що пов'язана з відчуттям цивілізаційної та духовної місії. У другому випадку, що зустрічається значно рідше, домінує ознака відкритості. Пограничне суспільство намагається перетворити складне історичне минуле та негативний екзистенціальний досвід у джерело взаємного збагачення. Пограниччя та культурний полілог набувають мультикультурних цінностей, що є альтернативою офіційним, домінуючим дискурсам „центру” [6, с. 11]. Взагалі ми можемо говорити про те, що кордон у своїй суті спонукає до розвитку, адже є перепорою, яку варто подолати. Перетинання кордону завжди стає певним уроком, можливістю вийти за межі усталених стереотипів. Подолання ліній, розмежувань невідворотно означає отримання нового досвіду, зміну власної ідентичності, її збагачення, адже такі перемини можливі лише тоді, коли є можливим надходження нової інформації.

Ми можемо говорити, що наявність кордонів у культурному пограниччі є викликом, складною задачею, яку повинно вирішити людська спільнота. Однією із таких спроб створити вільний простір, фізичну територію й культурний терен, де могла би відбуватися нормальна, відкрита взаємодія ідентичностей, є Шенгенська зона. Саме вільність комунікації, можливість вільно пересуватися та організовувати культурну взаємодію. Проте ця ідея й далі знаходиться на етапі розвитку, але ніколи не втратить своєї актуальності, бо ідея відкритих кордонів та вільних контактів завжди залишатиметься цікавою.

Формування самої ідентичності, її розвиток як у суспільних груп, так і в окремих особистостей починається саме із процесу розмежування, демаркації, створення власних кордонів, а потім із процесу їх подолання. І успішність кожної культури залежить від того, наскільки вона зможе організувати процес життя «над кордоном», адже саме такий вид комунікації все більше стає реальнішим. Можна стверджувати, що найбільш значимими залишаться ті культурні утворення, ті ідентичності, які зможуть вийти за межі своїх кордонів та наблизити-

тися до інших культур. А це стане можливим лише за умови відмови від деяких власних кордонів як у фізичному сенсі, так і у ціннісному.

Культурне пограниччя в цьому сенсі є надзвичайно знаковим, адже, як ми могли переконатися, люди пограниччя здатні до зближення з іншою культурою, вони більшою мірою від інших здатні існування в рамках кількох ідентичностей, адже від самого початку знаходяться під дією кількох культур, а тому є більш відкритими та настановленими на співпрацю.

Підсумовуючи усе вищесказане, ми можемо стверджувати, що пограниччя невід'ємно пов'язане із поняттям регіоналізму, сполученості із певним регіоном, який часто виступає консолідуючим чинником, який здатен зорганізувати та створити певний контекст в якому може існувати та чи інша суспільна група. Проте простір не замкнений і не самодостатній, йому властивий процес переміни власної ідентичності.

Ми також можемо говорити про те, що пограниччя є регіоном швидких перемін, блискавичних процесів, адже пограниччя є віддаленим від центру, а отже, й не підлягає доволі суворому контролю. Щоправда, це тільки один із варіантів захисту своєї ідентичності, другий варіант полягає у тому, що така віддаленість часто є причиною негативних процесів, які призводять до настороженості щодо інших.

Пограниччя здатне творити простір, на якому можуть успішно існувати кілька ідентичностей водночас, кожен із мешканців пограниччя може зараховувати себе до кількох груп, національностей водночас. Часто людина пограниччя опиняється на перехресті кількох культур, що спричиняє до того, що такий об'єкт здатен до творення нових ідей та культурних концепцій.

Загалом ми можемо говорити про те, що пограниччя є найбільш благодатним для ідентичностей простором, бо є відкритим для змін, а отже, й відкритим до розвитку та стирання старих меж. Саме певен відхід від деяких застарілих рамок, прагнення до відкритості та вільного діалогу може бути запорукою поступу вперед для будь-якої культури.

Література:

1. Булига О. «Справи давнини нашої...» Микола Гоголь – історик України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/300887> (23.01.11).

2. Бырлэдяну В. От Бессарабии к Республике Молдова: ментальная карта конструирования символического пространства // Перекрёстки. – № 1.– 2008. – С. 12-34.

3. Кралуок П. Наш Гоголь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/272002/> (23.01.11).
4. Олійник Н. Пограниччя Східної Європи, історична пам'ять та ідентичність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.polskieradio.pl/zagranica/il/news/artykul143430.html> (23.01.11).
5. Сміт Е. Національна ідентичність та інші види ідентичностей / Національна ідентичність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/smith/smi02.htm> (11.01.11).
6. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: Новий погляд на стару проблему: Монографія. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 212 с.
7. Чижевський К. Від кордону до самого центру (Ідея кордону в європейській традиції). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream/123456789/256/1/tzyz.doc> (23.01.11).
8. Якобс М. Робердс Д. Європейська ідентичність: факти і вимисли. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/print.php?part=crossroad&m_id=205 (21.01.11).
9. Kowalski P. Granica: próba uporządkowania kategorii antropologicznych [w] Pogranicze jako problem kultury, redakcja naukowa Smolinśka T. – Opole, 1994. – С. 143-152.